

UDK: 312.92:312.951/.954](497.5-11)"1910/1991"

Prethodno priopćenje

Primljeno: 06. 04. 1998.

Dražen Živić

*Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, Marulićev trg 19*

PROMJENE NARODNOSNOG SASTAVA STANOVNIŠTVA GRADSKIH NASELJA ISTOČNE HRVATSKE 1910.-1991. GODINE

SAŽETAK

U članku se raspravlja o promjeni narodnosne slike naseljenosti Istočne Hrvatske i istočnohrvatskih gradova u razdoblju od 1910. do 1991. godine. Posebno je raščlanjeno kretanje broja i udjela Hrvata, Srba, Nijemaca i Mađara u promatranom razdoblju. Analiziran je utjecaj povijesno-političkih zbivanja te procesa deruralizacije i urbanizacije na oblikovanje suvremene narodnosne slike naseljenosti gradskih naselja Istočne Hrvatske. U provedenoj je raščlambi ustanovljen trend narodnosne homogenizacije (kroatizacije) ukupnog i gradskog stanovništva istočnohrvatskog prostora, ali i trend pojačane infiltracije Srba u gradove Istočne Hrvatske. Unatoč izraženoj "srbizaciji", gradovi su istraživanog prostora od 1910. do 1991. godine ne samo zadržali, već i povećali svoju hrvatsku narodnosnu većinu (1991., Hrvati 70,7%, Srbi 16,4%, ostali i nepoznato 12,9%).

KLJUČNE RIJEČI: Istočna Hrvatska, gradovi, Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari

Uvod

Populacijska polarizacija naseljenosti postala je vodećim prostornim demografskim procesom u Republici Hrvatskoj u posljednjih pola stoljeća. Krupne promjene u gospodarstvenoj dinamici i strukturi, izazvane industrijalizacijom, deagrarizacijom, urbanizacijom i deruralizacijom, koje su započele pedesetih godina ovoga stoljeća, rezultirale su, između ostalog, jasno izraženim prostornim preraspmještajem hrvatskoga pučanstva. Urbano utemeljena industrijalizacija (Vresk, 1996) potaknula je i usmjerila snažne i mnoge migracijske struje deagrariziranoga ("oslobođenog") poljoprivrednog stanov-

ništva sa sela u gradove, što je dovelo do značajnoga urbanog rasta Hrvatske, ali i snažne depopulacije hrvatskoga rurisa. Iako je brojčani rast gradskoga i smanjenje seoskog stanovništva ponajprije vezano uz gospodarstvene tokove, moguće je spomenute procese promatrati i analizirati u međuovisnosti urbanizacije i promjene narodnosne (etničke) strukture naseljenosti, poglavito u onim sredinama gdje je etnička usmjerenost i uvjetovanost iseljeničko-use-ljeničkih gibanja bila jače izražena. Istočna je Hrvatska tipičan primjer takva prostora, u kojemu je porast gradskog pučanstva od 1910. do 1991. godine bio praćen i znakovitim promjenama etničke slike, ne samo gradskih naselja, već i cjelokupnoga kraja.

Etnička je struktura stanovništva određenog prostora višestruko složena populacijsko-naseobinska oznaka i činjenica. Složenost proizlazi iz srodnosti pojedinih etničkih skupina i iz povijesnog razvoja koji je djelovao na "prekrivanje" prostora pojedinim narodima. Etnička je slika naseljenosti izvorna posljedica neprestanog prožimanja prirodne životne sredine i društveno-gospodarstvenih, odnosno povijesno-političkih procesa i promjena na tom prostoru. Pod utjecajem mijena društvene zbilje i etnička je struktura određene populacije podvrgnuta, kadšto korjenitim, izmjenama. Često je promjena etničke slike naseljenosti na nekom prostoru bila ne samo nužna posljedica, već i isključivi cilj teritorijalnih i političkih promjena na njemu. Istočna je Hrvatska tipičan primjer područja čiji se etnodemografski razvoj tijekom više stoljeća odvijao pod stalnim i snažnim povijesno-političkim utjecajima, pri čemu ni potpune izmjene narodnosne slike naseljenosti nisu bile rijetkost. Tako je razvoj etničke strukture istočno-hrvatskog pučanstva samo u ovome stoljeću bio bitno uvjetovan Prvim (1914.-1918.) i Drugim svjetskim ratom (1941.-1945.), Domovinskim obrambenim ratom (1991.-1995.) te migracijsko-kolonizacijskim strujanjima tijekom tih ratnih sukoba i nakon njih. Etnička usmjerenost tih selidbenih gibanja neosporno je bila ne samo važna, već i odlučujuća u oblikovanju suvremene narodnosne slike naseljenosti Istočne Hrvatske.

Prema posljednjem je popisu pučanstva iz 1991. godine Istočna Hrvatska¹ imala 892.035 stanovnika, ili 18,6 % pučanstva Republike Hr-

---

¹ Pod pojmom *Istočna Hrvatska* u ovome se članku podrazumijeva istočni, ravničarski, panonsko-podunavski odsječak hrvatskoga državnog područja, koji je sa sjevera omeđen rijekom Dravom i državnom granicom prema Mađarskoj, s istoka Dunavom i državnom međom prema Jugoslaviji (Srbiji), s juga rijekom Savom i granicom prema Bosni i Hercegovini, a sa zapada gorskim i šumovitim masivima Psunja i Papuka. Tako prirodno-geografski omeđen prostor je do konca 1992. godine bio upravno ustrojen u 14 općina: Beli Manastir, Donji

vatske, koji su živjeli na 11.090 četvornih kilometara površine (19,6% područja Hrvatske²), u ukupno 852 gradska i seoska naselja³. Istočnohrvatski je prostor u posljednjih nekoliko stoljeća - poglavito od prve polovice 16. stoljeća do danas - imao znakovit i buran društveno-gospodarstveni razvoj, iz kojega je iznjedrena njegova suvremena narodnosna slika naseljenosti. Ona prema svim statističko-demografskim pokazateljima upućuje na razmjerno visok stupanj narodnosne cjelovitosti (homogenosti) prostora, u kojemu Hrvati, kao najbrojnija narodnosna skupina, čine izrazitu većinu u pučanstvu kraja. Popis stanovništva iz 1991. je pokazao da je u Istočnoj Hrvatskoj od ukupnog pučanstva (892.035) Hrvata bilo 72,6% (647.512), Srba 16,5% (146.916), te ostalih i nepoznato 10,9% (97.607).⁴

Promjene koje su nastale u razvoju narodnosnog sastava stanovništva Istočne Hrvatske u ovom stoljeću (1910.-1991.) su znatne i odraz su ne samo naslijeđenih populacijsko-naseobinskih odnosa, već i suvremenih i snažnih društveno-gospodarstvenih procesa. Najvidljivije su usporedimo li narodnosnu sliku s kraja 1910. i 1991. godine.

Što nam pokazuju podaci iz popisa 1910.? Istočna je Hrvatska tada imala 587.850 stanovnika: 310.825 Hrvata (52,9%), 100.147 Srba (17%), 65.952 Mađara (11,2%), 79.542 Nijemaca (13,5%) i 31.314 ostalih i nepoznato (5,3%)⁵. Unatoč brojnom nehrvatskom naseljavanju iz prethodnih razdoblja

---

Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Osijek, Požega, Slatina, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županja, s ukupnom površinom od 11.090 četvornih kilometara. Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (prvobitno iz prosinca 1992., a potom iz siječnja 1997. godine) Istočna Hrvatska je podijeljena između Brodsko-posavske, Osječko-baranjske, Požeško-slavonske, Virovitičko-podravске i Vukovarsko-srijemske županije (potonje županije ukupno obuhvaćaju nešto širi prostor - 12.466 četvornih kilometara i nešto više stanovnika - 977.391 prema popisu 1991. godine). Za istraživani su prostor *Istočne Hrvatske* u ravnopravnoj uporabi i složeni povijesni termin *Slavonija i Baranja*, odnosno nodalno-funkcionalni termin *Osječka makroregija*.

- 2 Prema podacima Državne geodetske uprave, izračunatim iz grafičke baze podataka službene evidencije prostornih jedinica, a objavljenim u Statističkom ljetopisu Hrvatske za 1997. godinu (Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1997, str. 53) kopnena površina Republike Hrvatske iznosi 56.542 četvorna kilometra.
- 3 Zapravo je riječ o 847 naselja jer, prema popisu pučanstva iz 1991. godine, pet naselja Istočne Hrvatske nije imalo stalnih stanovnika. To su naselja: Borojevci, Crna Klada, Mihajlije, Sudaraž i Šušnjari.
- 4 U skupini "ostalih" najbrojniji su bili Jugoslaveni, Mađari, Muslimani, Slovaci, Rusini, Albanci i Ukrajinci. Oni su 1991. činili 7% pučanstva Istočne Hrvatske.
- 5 Popis iz 1910. nam daje tek mogućnost grube procjene narodnosnog sastava populacije Istočne Hrvatske, naročito broja i udjela Hrvata i Srba. Naime, u popisu te godine nije bilo postavljeno pitanje o narodnosnoj pripadnosti, već samo pitanje o vjeroispovijedi i materinskom jeziku, pa se jedino usporedbom tih dvaju pokazatelja može grubo izračunati zastupljenost pojedine narodnosne skupine u ukupnom stanovništvu. Dok kod pučanstva koje se u popisu izjasnilo da govori njemačkim, mađarskim, češkim, slovačkim i rusinskim jezikom postoji razmjerno

(18. i 19. stoljeće), Istočna je Hrvatska na početku ovoga stoljeća imala već jasno izraženu hrvatsku narodnosnu većinu, koju je do danas (1991.) ne samo zadržala, već i bitno povećala (učvrstila).

Kakvi su narodnosni odnosi vladali u istočnohrvatskim gradovima⁶ prema popisima 1910. i 1991. godine? U njima je 1910. živjelo 126.505 stanovnika, ili 21,5% pučanstva kraja: 49,8% Hrvata, 11,5% Srba, 12,2% Mađara, 22,4% Nijemaca i 4,1 % ostalih i nepoznato. Do svršetka analiziranog razdoblja (1910.-1991.) narodnosna je slika gradova Istočne Hrvatske doživjela bitne promjene, što potvrđuju podaci da je 1991. od 403.666 stanovnika (45,3% pučanstva kraja) Hrvata bilo već 70,7%, Srba 16,4%, Mađara 1,1%, Nijemaca 0,1%, te ostalih i nepoznato 11,7%. Već je iz ovih grubih pokazatelja očito da je narodnosni sastav stanovništva Istočne Hrvatske, a poglavito istočnohrvatskih gradova, od 1910. do 1991. doživio krupne, a dijelom i korjenite izmjene, s dalekosežnim posljedicama po današnji i budući etnodemografski razvoj prostora. Valja nam u ovome prilogu ukazati na najvažnije uzroke i osnovne pravce narodnosnih promjena u gradovima Istočne Hrvatske, jer su one ujedno i stvaran odraz i značajan pokazatelj dosegnutog stupnja povijesnih, političkih, društvenih i gospodarstvenih mijena na ovom prostoru.

---

visok stupanj podudarnosti jezika i narodnosne pripadnosti, kod Hrvata i Srba situacija je bitno složenija. Naime, u rezultatima su popisa zajedno iskazani stanovnici koji govore hrvatskim ili srpskim jezikom, pa se broj Hrvata, odnosno Srba može dobiti tako da Srbima smatramo sve one koji su se u popisu izjasnili pripadnicima grkoistočne (pravoslavne) vjeroispovijedi (što, dakako, nije sasvim točno), dok se broj Hrvata dobije odbijanjem pravoslavnih (procijenjenih Srba) od onih koji su se izjasnili da govore hrvatskim i srpskim jezikom. Sasvim je jasno, na temelju potonjeg objašnjenja, da se točna narodnosna struktura Istočne Hrvatske za 1910. godinu ne može dobiti; riječ je tek o procijenjenoj narodnosnoj slici, koja se jedino detaljnim etnodemografskim istraživanjima može samo približiti stvarnim narodnosnim odnosima toga vremena. Dakako, u tom je slučaju praćenje narodnosnih promjena na prostoru Istočne Hrvatske bitno otežano (valja istaknuti da se pri utvrđivanju etničke slike Istočne Hrvatske spomenuti postupak mora primijeniti i kod analize podataka iz popisa 1921. i 1931. godine).

⁶ U ovom smo članku uporabili tzv. upravni kriterij izdvajanja gradskih naselja, kako je on bio primijenjen u popisu iz 1991. To znači da je gradskim naseljem Istočne Hrvatske smatrano svako naselje za koje je bila donesena takva (politička) odluka. Tako smo na istočnohrvatskom prostoru od ukupno 852 naselja (vidjeti napomenu 2) izdvojili 25 gradova: 14 bivših općinskih središta (Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Osijek, Požega, Slatina, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županja) i 11 ostalih gradskih naselja (Belišće, Borovo, Darda, Đurđenovac, Ilok, Kutjevo, Okučani, Pleternica, Staro Petrovo Selo, Velika i Vrpolje).

Kretanje etničkog sastava ukupnog stanovništva od 1910. do 1991.

Populacijski je razvoj istočnohrvatskog prostora u ovom stoljeću, sve do najnovijeg razdoblja, bio dinamičan i raznolik; potican je bio brzim društvenim promjenama, razmjerno snažnim gospodarstvenim napretkom kraja (industrijalizacija) te čestim migracijama, što je za posljedicu imalo stalan i povremeno brojčano vrlo jasno izražen porast ukupnog broja stanovnika, a u najnovijem razdoblju i prostorni (unutarregionalni) preraspored pučanstva. Ukažimo ovdje samo na temeljne pokazatelje brojčanog razvoja pučanstva Istočne Hrvatske. Od 1857. do 1948. godine istočnohrvatsko je stanovništvo gotovo udvostručeno (porast od 85,9%, sa 371.034 na 689.894 stanovnika), dok je od 1948. do 1991. broj stanovnika kraja uvećan za trećinu (porast od 29,3%, sa 689.694 na 892.035 stanovnika). U posljednje je stoljeće i pol (1857.-1991.) broj stanovnika Istočne Hrvatske porastao za 140,4%, što je znakovito izraženiji rast od cjelokupnog stanovništva Hrvatske u istome razdoblju (119,3%). Gledano prema pojedinim međupopisnim razdobljima, stopa rasta (pada) istočnohrvatskog pučanstva bila je sljedeća: 1857.-1869. 112,7, 1869.-1880. 99,6, 1880.-1890. 115,8, 1890.-1900. 110,0, 1900.-1910. 110,8, 1910.-1921. 99,5, 1921.-1931. 113,0, 1931.-1948. 104,4, 1948.-1953. 104,1, 1953.-1961. 109,9, 1961.-1971. 106,5, 1971.-1981. 101,1 i 1981.-1991. 102,8 (Živić, 1995a). Iz tih se podataka dade nazrijeti činjenica o svojevrsnom usporavanju populacijske dinamike, što je posljedica slabljenja prirodne dinamike te jačanja emigracijske sastavnice razvoja pučanstva kraja. Osim toga, specifičan je gospodarstveni razvoj, uvjetovan razmjerno snažnim industrijskim razvojem te napuštanjem poljoprivrede kao djelatnosti, potaknuo i napuštanje sela kao mjesta života, odnosno prebrzu koncentraciju stanovništva u gradskim naseljima, što je izazvalo depopulaciju ruralnih prostora, snažan urbani rast te, ukupno gledajući, prostorni preraspored naseljenosti kraja. Tako je od 1953. do 1981. broj stanovnika smanjen u čak 75,7% naselja Istočne Hrvatske (Nejašmić, 1991), a u posljednjem međupopisnom razdoblju (1981.-1991.) već u njih 66,5%. S obzirom da je Istočna Hrvatska tijekom prve polovice ovog stoljeća bila odredištem mnogih useljeničkih (kolonizacijskih) struja, povremeni snažni odljevi pučanstva sve do najnovijeg razdoblja (1971.-1991.) nisu imali bitnijeg negativnog utjecaja na ukupno kretanje (rast) populacije. Tako je masovno iseljavanje Mađara i Nijemaca⁷ nakon Prvoga svjetskog rata uvelike bilo nadomješteno naseljavanjem srpskih "solunskih

dobrovoljaca” iz Srbije i Bosne i Hercegovine te Hrvata iz agrarno prenapučenih hrvatskih predjela pa je, umjesto velikoga brojčanog smanjenja, u razdoblju od 1910. do 1921. godine Istočna Hrvatska imala pad stanovništva od svega 0,5%. Nakon Drugoga svjetskog rata je, pak, izrazito veliko brojčano smanjenje njemačkog pučanstva⁸ bilo nadomješteno masovnim naseljavanjem (planskom kolonizacijom) ponajviše hrvatskog stanovništva iz Dalmacije, Like, Gorskog kotara, Hercegovine, Bosne i Hrvatskog zagorja pa je, umjesto očekivanog pada, u međupopisnom razdoblju od 1931. do 1948. godine Istočna Hrvatska zabilježila razmjerno snažan porast pučanstva od 4% (istodobno je ukupno stanovništvo Hrvatske smanjeno za 0,1%). Sve do sedamdesetih godina pučanstvo Istočne Hrvatske, zahvaljujući gospodarstvenim imigracijama radne snage, bilježi intenzivan brojčani rast, snažniji i od brojčanog rasta ukupnoga hrvatskog stanovništva.⁹ Od 1971. započinje razdoblje svojevrsnoga demografskog zastoja, što je posljedica snaženja iseljavanja (zbog nepovoljnih promjena u gospodarstvenim tokovima) te stalnog smanjenja prirodnoga priraštaja koje je trajalo već više desetljeća. U posljednjih je dvadesetak godina međupopisni rast stanovništva Istočne Hrvatske smanjen na 1,1% (1971.-1981.), odnosno, 2,8% (1981.-1991.) (Živić, 1995a). Istočnohrvatski je prostor iz imigracijskog postao emigracijskim prostorom; doživio je snažnu prostornu polarizaciju naseljenosti, ruralni eksodus i veliku koncentraciju stanovništva u gradovima. Osobito su potonje promjene (depulacija sela i urbani rast) postale vodećim demogeografskim procesom u Istočnoj Hrvatskoj, sa svim svojim demografskim, ekonomskim, socijalnim, kulturološkim i psihološkim posljedicama i problemima. Snažna industrijalizacija i deagrarizacija prostora svoj odraz je imala u napuštanju sela kao mjesta življenja, ali i u izraženom skupljanju stanovništva u gradovima. Pritom je i narodnosna slika gradskih i ostalih (seoskih) naselja Istočne Hrvatske promijenjena, o čemu će u nastavku ovoga priloga biti više riječi.

7 Od 1910. do 1921. ukupan je broj Madara i Nijemaca u Istočnoj Hrvatskoj smanjen za 14,4% (Madara za 27,6%, a Nijemaca za 3,5%) (izvor: *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914. i *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921.*, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Sarajevo, 1932).

8 Od 1931. do 1948. njemačko je stanovništvo u Istočnoj Hrvatskoj smanjeno sa 77.921 na 7.696 pripadnika, ili za 90,1% (izvor: *Popis stanovništva 1931., Preliminarni rezultati*, SZS, Beograd, 1937. i *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. 3. 1948.*, Knjiga 9, Stanovništvo po narodnosti, SZS, Beograd, 1954).

9 Porast je broja stanovnika Istočne Hrvatske u razdoblju 1948.-1953. iznosio 4,1%, u razdoblju 1953.-1961. 9,9%, a u razdoblju 1961.-1971. 6,5%. Istodobno je u tim međupopisnim razdobljima ukupno hrvatsko stanovništvo poraslo za 4,1%, 5,7% i 6,4% (Živić, 1995a).

Valja istaknuti da je suvremena narodnosna slika Istočne Hrvatske izravna posljedica čestih i katkad vrlo burnih povijesno-političkih zbivanja, koja su uzrokovala, poticala i usmjeravala snažna i mnoga gibanja stanovništva. Migracije su osobita postojanost populacijskog, poglavito etnodemografskog, razvoja istočno-hrvatskoga kraja u proteklih četiri do pet stoljeća. Česte, kadšto korjenite, izmjene stanovništva obilježile su oblikovanje suvremenoga narodnosnog sastava pučanstva Istočne Hrvatske. Prisjetimo se ovom prilikom ukratko samo najvažnijih selidbenih procesa. Koncem 15. i početkom 16. stoljeća velik je dio starosjedilačkoga katoličkoga (hrvatskog i mađarskog) stanovništva, zbog straha od nadolazeće osmanlijske imperijalne sile, napustio svoja naselja i iselio prema sjeveru i zapadu, ili se sklonio u slabije pristupačne predjele Istočne Hrvatske. Tijekom osmanlijske uprave istočno-hrvatskim prostorom veći je dio preostalog katoličkoga stanovništva prešao na islam i pritom oblikovao novi, muslimanski etnicitet na ovim prostorima. Od 1526. do 1687. osmanlijska je uprava planski u stanovništvom opustjelu Istočnu Hrvatsku naseljavala pravoslavne Vlahe iz Srbije i Bosne i Hercegovine. Nakon što je koncem 17. stoljeća Istočna Hrvatska bila oslobođena osmanlijske vlasti, njezin su prostor napustili Muslimani i dio pravoslavnih Vlaha, a napučili Hrvati-katolici, izbjegli iz Bosne i Hercegovine. Temelji suvremene narodnosne slike istočno-hrvatskog prostora stvoreni su tijekom 18. i 19. stoljeća, kada su austrijska i ugarska vlast provele plansko naseljavanje ratovima opustošenih i opustjelih predjela njemačkim, mađarskim, slovačkim, češkim, rusinskim i srpskim stanovništvom. Narodnosna slika Istočne Hrvatske, stvarana više od dva stoljeća, bitno je narušena nakon Prvoga (iseljavanje Mađara i Nijemaca) i Drugoga svjetskog rata (iseljavanje Nijemaca) što je, uz "srpsku dobrovoljačku kolonizaciju" iz 1918. i kasnije, odnosno kolonizaciju hrvatskog stanovništva od 1945. do 1948. godine, odlučujuće utjecalo na oblikovanje današnjega narodnosnog sastava Istočne Hrvatske.

Što nam pokazuje usporedna analiza popisnih podataka iz 1910. i 1991. godine (tablica 1)? Ponajprije valja istaknuti da su promjene nastale u narodnosnom sastavu stanovništva Istočne Hrvatske od 1910. do 1991. godine bile izrazito velike. One su rezultat etnodemografskih procesa uzrokovanih političkim zbivanjima i promjenama na ovim prostorima tijekom prve polovice 20. stoljeća. S jedne je strane došlo do snažnog odljeva njemačkog i mađarskog stanovništva kraja, a s druge strane do masovnog naseljavanja hrvatskog i srpskog pučanstva. Posljedice tih migracijskih kretanja najjasnije se očituju u

promjeni narodnosne slike kraja, posebice u međuodnosu Hrvata i Srba, dvije najbrojnije narodnosne skupine u prostoru, te Nijemaca i Mađara, narodnosnih skupina koje su od 1910. do 1991. doživjele najvažnije promjene, odnosno najveće brojčano smanjenje. Posebno valja naglasiti da su se te izmjene stanovništva odvijale u razmjerno kratkim vremenskim razdobljima, ne duljim od svega nekoliko godina, što je bitno utjecalo na njihovu iznimnu dinamičnost, pa je narodnosna slika kraja iz toga doba prilično vrtložna i nestalna.

Tablica 1: Etnička struktura stanovništva Istočne Hrvatske 1910. i 1991. godine i pokazatelj promjene

Etnička pripadnost	Pokazatelj	1910	1991	1991/1910
Ukupno	Apsolutni	587850	892035	151,7
	Razmjerni	100	100	0
Hrvati	Apsolutni	310825	647512	208,3
	Razmjerni	52,9	72,6	137,2
Srbi	Apsolutni	100147	146916	146,7
	Razmjerni	17	16,5	97,1
Mađari	Apsolutni	65952	15895	24,1
	Razmjerni	11,2	1,8	16,1
Nijemci	Apsolutni	79542	1,227	1,5
	Razmjerni	13,5	0,1	0,7
Ostali i nepoznato	Apsolutni	31314	80485	258,2
	Razmjerni	5,3	9	169,8

Izvor: Popis žiteljstva od 31. prosinca u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Demografske prilike i zgrade za stanovanje, Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

Nepszamlalasa, 1910. evi., Budapest, 1912.

Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

Popis stanovništva 1910. bio je posljednji proveden prije važnih povijesno-političkih zbivanja i promjena (Prvi svjetski rat, rasap Austro-Ugarske Carevine, nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca), koje su u prvoj polovici 20. stoljeća uzrokovale bitne izmjene narodnosne slike naseljenosti Istočne Hrvatske. Svršetkom Prvoga svjetskog rata došlo je do

važnog i znakovitog brojčanog smanjenja mađarskog, ali i njemačkog stanovništva u Istočnoj Hrvatskoj, jer su pripadnici tih dviju narodnosnih skupina kao gubitnici u ratu došli u pogoršan politički položaj. Tako je popisom 1921. utvrđen pad udjela Mađara od 26,8% (sa 11,2% na 8,2%), te Nijemaca od 3% (sa 13,5 na 13,1%) u ukupnom stanovništvu kraja (Živić, 1995b). Nasuprot njima, znakovito je u Istočnoj Hrvatskoj povećan broj i udjel hrvatskog i srpskog pučanstva, što je posljedica provedene kolonizacije nakon agrarne reforme 1918. Za razumijevanje suvremenih etničkih procesa u Istočnoj Hrvatskoj osobito valja naglasiti plansko naseljavanje ("tihu invaziju") srpskog stanovništva, ponajviše solunskih dobrovoljaca, ali i Srba iz Srbije, Bosne i Hercegovine, pa i dijelova Hrvatske (Kordun, Banovina, Lika). Srpsko je pučanstvo naselilo opustjela "mađarska" i "njemačka" sela, i to ponajprije u onim predjelima gdje pravoslavnog i srpskog stanovništva prije Prvoga svjetskog rata nije bilo (Horvat, 1942). Naročito je velik broj "zaslužnih" solunaca na području Istočne Hrvatske naseljen oko Slatine, Donjeg Miholjca, Valpova, Osijeka, Požege i posebice Vukovara (Vrbošić, 1997), gdje se to novonaseljeno srpsko stanovništvo izmiješalo sa izvornijim hrvatskim pučanstvom. Gledano statistički, u Istočnoj je Hrvatskoj tom "tihom invazijom" 1921., u odnosu na 1910. godinu, udjel Srba porastao za 8,2% (sa 17% na 18,4%), dok je udjel Hrvata porastao za upola manje - 4,2% (sa 52,9% na 55,1%) (Živić, 1995b). Očito je da je novodoseljenih hrvatskih kolonista u Istočnu Hrvatsku poslije Prvoga svjetskog rata bilo bitno manje od srpskih. Potiskivanje izvornoga hrvatskog pučanstva Istočne Hrvatske, odnosno njezina "srbizacija", nastavljena je sve do Drugoga svjetskog rata, što potvrđuje podatak da je od 1921. do 1931. broj Srba porastao za 37,2% (udjela za 19,6%), dok je broj Hrvata porastao za svega 11,5% (uz istodobno smanjenje udjela od 2,7%) (Živić, 1995b). Upravo iz potonjih procesa i razdoblja proizlazi današnja veća pravoslavnost i veći udjel Srba Istočne Hrvatske u odnosu na hrvatsku državu u cijelosti (1991. godine: Istočna Hrvatska 16,5%, a Republika Hrvatska 12,2% Srba u ukupnom pučanstvu).

Neposredno prije svršetka Drugoga svjetskog rata i u poraću (1945.-1948.) istočnohrvatski je prostor ponovno bio izvorištem, ali i odredištem, novih iseljeničko-useljeničkih struja s izrazitim etničkim predznakom, koji su bili izazvani i poticani novim političko-teritorijalnim promjenama i procesima na ovim prostorima. Osobito je važno spomenuti nestanak Nijemaca iz Istočne Hrvatske, koji su u strahu od nove političke stvarnosti (uspostava komunističke Jugoslavije) u najvećem mogućem broju napustili svoja

stoljetna ognjišta. Nijemce je po svršetku rata jugokomunistička vlast izlagala nesmiljenoj represiji, snažnim progonima i nasilnom iseljavanju. Dok je 1910. u Istočnoj Hrvatskoj živjelo gotovo 80.000 Nijemaca, popisom 1948. utvrđeno je svega 7.696 pripadnika njemačke narodnosne skupine. Istodobno je udjel Nijemaca u ukupnom stanovništvu Istočne Hrvatske smanjen sa 13,5% (1910.) na 1,1% (1948.). Godine je 1945. u bivšim kotarevima Đakovo, Osijek, Valpovo, Vinkovci i Vukovar (područje s najvećom koncentracijom Nijemaca u Istočnoj Hrvatskoj) ostalo napušteno preko 50 naselja (pretežno sela) sa važnijim udjelom njemačkog stanovništva, s preko 6.000 posjeda i blizu 50.000 ha najplodnije zemlje (Maticka, 1990). Zbog manjkavosti podataka još nisu sasvim poznati svi razmjeri golemoga brojčanog smanjenja i gotovo potpunog nestanka njemačke etničke skupine iz Istočne Hrvatske koncem Drugoga svjetskog rata i u poraću. Uz veliko iseljavanje, valja pridodati i zlostavljanja, tamničenja te umorstva pripadnika njemačke narodnosne skupine, ali i njihovu asimilaciju, poglavito u Hrvate, dijelom i Mađare, čime su pokušali poboljšati svoj, uistinu težak, položaj. Sve nas to upućuje na zaključak da su Nijemci nakon Drugoga svjetskog rata u Istočnoj Hrvatskoj pretrpjeli najveće demografske gubitke (Geiger, 1997). Brojčano smanjenje Nijemaca je, na žalost, nastavljeno do danas; 1991. je u Istočnoj Hrvatskoj popisano svega 1.227 Nijemaca (i Austrijanaca), koji tako čine neznatnih 0,1% pučanstva kraja (Živić, 1995b).

Slično kretanje, ali nešto slabije jakosti, zabilježili su i Mađari, koji su od 1910. do 1948. brojem svojih pripadnika i udjelom u ukupnoj istočnohrvatskoj populaciji gotovo prepolovljeni. Dok su 1910. Nijemci i Mađari činili ukupno četvrtinu pučanstva Istočne Hrvatske (24,7%), 1991. ih je bilo manje od 2% (1,9%).

Istočna je Hrvatska od 1945. do 1948. bila i odredištem snažnih useljeničkih struja koje su, za razliku od onih nakon Prvoga svjetskog rata, ipak imale ponajviše hrvatske značajke. Nastojanja za snažnijom hrvatskom prisutnošću na istočnohrvatskom prostoru, poglavito na strateški iznimno osjetljivom području hrvatskoga Podunavlja, osobito su bila naglašena prije i tijekom Drugoga svjetskog rata, što se dijelom odrazilo na izmjenama etničke slike naseljenosti (Karaman, 1994a). To najjasnije potvrđuju podaci da je od 1931. do 1948. u Istočnoj Hrvatskoj zabilježen porast hrvatskog stanovništva od 35%, a brojčano smanjenje srpskog pučanstva od 9,8%. Poslijeratna agrarna kolonizacija u Istočnoj je Hrvatskoj najvećma bila unutarhrvatska, jer je

više od 50% obitelji predviđenih za naseljavanje došlo iz Hrvatskoga zagorja, blizu 17% iz Dalmacije, te oko 30% iz drugih predjela Istočne Hrvatske (Matička, 1990). Brojčani regres Srba možemo ponajprije tumačiti njihovim prisilnim iseljavanjem u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, čime je tadašnja vlast pokušala ispraviti negativne etničke posljedice srpske dobrovoljačke kolonizacije u međuratnom razdoblju. U cjelini uzevši, Istočna je Hrvatska od 1910. do 1991. doživjela visok stupanj narodnosne cjelovitosti. Dvije najbrojnije etničke skupine (hrvatska i srpska) su u popisu 1991. činile već devet desetina (89,1%) ukupne populacije kraja; 1910. godine su činile 69,9%, što znači da je njihov udjel u istočnohrvatskom stanovništvu od 1910. do 1991. porastao za četvrtinu (27,5%).¹⁰

Iako je između dvaju svjetskih ratova proces "srbizacije" Istočne Hrvatske, zahvaljujući planskom naseljavanju srpskog stanovništva, bio jasno izražen, ipak je u cjelokupnom razdoblju od 1910. do 1991. porast broja i udjela Hrvata bio veći od porasta broja i udjela Srba u kraju. Dok je porast Hrvata u tom razdoblju iznosio 108,3% (udjela 37,2%), porast je Srba iznosio "svega" 46,7% (uz smanjenje udjela od 2,9%). Dok su 1910. Hrvati činili tek nešto malo više od polovice pučanstva Istočne Hrvatske, 1991. su činili već više od dvije trećine. Nehrvatskog je stanovništva 1991. u Istočnoj Hrvatskoj bilo tek 27,4% (1910. godine 47,1%). Stoga možemo govoriti i o svojevrsnoj kroatizaciji istočnohrvatskog prostora. Smanjenje udjela nehrvatskog stanovništva u promatranom je razdoblju (1910.-1991.) bilo čak veće (-41,8%) od porasta udjela hrvatskog stanovništva (37,2%).

Hrvatska narodnosna cjelovitost Istočne Hrvatske ogleda se i u prostornom rasporedu stanovništva s obzirom na narodnosnu pripadnost (tablica 2). Hrvati su prevladavali, odnosno 1991. imali apsolutnu ili razmjernu većinu u svim bivšim općinama Istočne Hrvatske: najviše u đakovačkoj (91,7%), a najmanje u belomanastirskoj općini (41,9%). Samo su dvije bivše općine Istočne Hrvatske (Beli Manastir s već iznesenih 41,9% i Vukovar sa 43,8%) imale udjel Hrvata u ukupnom stanovništvu manji od 50%, ali još uvijek bitno veći od udjela srpskog pučanstva (Beli Manastir 25,5%, Vukovar 37,4%). Osim bivše belomanastirske i vukovarske općine, srpska je narodnosna skupina 1991. nešto veći udjel imala jedino u općinama: Slatina (35,9%), Orahovica (21,3%), Nova Gradiška (20,7%) i Osijek (20,1%). U preostalih je 8

¹⁰ Istodobno je udjel Nijemaca i Mađara u ukupnom pučanstvu Istočne Hrvatske smanjen za čak 92,3% (sa 24,7% 1910. na 1,9% 1991.).

bivših istočnohrvatskih općina udjel Srba 1991. bio manji od petine ukupnog stanovništva.

Tablica 2: Etnička struktura stanovništva Istočne Hrvatske prema bivšim općinama 1991. godine

Bivše općine	Ukupno	%	Hrvati	%	Srbi	%	Ostali i nepoznato	%
Beli Manastir	54265	100	22740	41,9	13851	25,5	17674	32,6
Donji Miholjac	20365	100	17033	83,6	2404	11,8	928	4,6
Đakovo	52954	100	48578	91,7	2002	3,8	1374	4,5
Našice	40829	100	32891	80,6	4486	11	3452	8,4
Nova Gradiška	60749	100	43692	71,9	12572	20,7	4485	7,4
Orahovica	15631	100	10907	69,8	3328	21,3	1396	8,9
Osijek	165253	100	110934	67,1	33146	20,1	21173	12,8
Požega	71745	100	57277	79,8	9759	13,6	4709	6,6
Slatina	31227	100	17898	57,3	11212	35,9	2117	6,8
Slavonski Brod	114249	100	97379	85,2	7385	6,5	9485	8,3
Valpovo	33108	100	30000	90,6	947	2,9	2161	6,5
Vinkovci	98445	100	78313	79,6	13170	13,4	5962	7
Vukovar	84189	100	36910	43,8	31445	37,4	15834	18,8
Županja	49026	100	42960	87,6	1209	2,5	4857	9,9

Izvor: Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

Razmjerno visok stupanj etničke cjelovitosti Istočna Hrvatska pokazuje i s obzirom na prevladavajuću etničku strukturu po naseljima. Od 845 naselja¹¹ kraja, 1991. je hrvatsku etničku većinu imalo 597 naselja (70,7%), srpsku većinu 229 naselja (27,1%), a većinu ostalog stanovništva 19 naselja (2,2%)¹²

11 Istočna Hrvatska je prema popisu 1991. imala 852 naselja. Međutim, u pet naselja nije popisani niti jedan stalan stanovnik, a u dva naselja (Podunavlje i Makleševac) zabilježen je jednak broj Hrvata i Srba kao najbrojnijih etničkih skupina. Stoga smo i analizirali 845, a ne 852 naselja.

(Izvor: Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992). Iako udjel "srpskih" naselja daleko premašuje udjel Srba u ukupnom stanovništvu Istočne Hrvatske, podatak da u njima živi tek desetina istočnohrvatskog stanovništva (11,1%) ukazuje na njihovu razmjerno malu populacijsku masu što, uz podatak da u "hrvatskim" naseljima živi blizu devet desetina populacije kraja (87,2%), nesumnjivo potvrđuje već izrečenu tvrdnju o jasnim hrvatskim etničkim osobinama analiziranog prostora.¹³

Promjene etničke strukture gradskih naselja od 1910. do 1991. godine

U pozadini ukratko izloženog etnodemografskog razvoja Istočne Hrvatske u ovom stoljeću odvijao se specifičan razvoj etničke strukture gradskih naselja kraja. Urbanizacija je jedan od vodećih suvremenih društvenih procesa u Istočnoj Hrvatskoj. Potaknuta industrijalizacijom, deagrarizacijom i deruralizacijom, urbanizacija je izazvala snažne migracije stanovništva na relaciji selo-grad, što je za posljedicu imalo populacijsko pražnjenje seoskih i brojčani rast gradskih naselja prostora te, u skladu s tim, i promjene u njihovoj etničkoj slici.

Kretanje broja i pokazatelj promjene stanovništva gradskih i ostalih naselja Istočne Hrvatske od 1910. do 1991. vidljivi su iz tablica 3. i 4. Što nam one pokazuju? Od 1910. do 1991. stanovništvo gradskih naselja Istočne Hrvatske raslo je brže i snažnije, ne samo od stanovništva ostalih naselja, već i od ukupnog stanovništva kraja. Primjerice, 1910. je u 25 analiziranih gradova živjelo 126.505 žitelja Istočne Hrvatske (21,5%), a 1991. već 403.666 (45,3%), što je porast od 219,1%. Dakle, gradovi Istočne Hrvatske su u tom razdoblju više nego utrostručili broj svojih žitelja. Istodobno je ukupno istočnohrvatsko stanovništvo poraslo za "svega" 51,7%. U istom su razdoblju ostala (seoska) naselja kraja imala porast broja stanovnika od malenih 5,9%.

12 Od tih 19 naselja, Mađari su većinu stanovništva imali u 14 naselja, Rusini i Ukrajinci u 2 naselja, Slovaci također u 2 naselja, te Česi u 1 naselju Istočne Hrvatske.

13 Hrvatske značajke istraživanog prostora potvrđuju i podaci o etničkom sastavu stanovništva pet istočnohrvatskih županija prema popisu 1991.: Brodsko-posavska - 80,6% Hrvati, 11,4% Srbi; Osječko-baranjska - 70,3% Hrvati, 16,3% Srbi; Požeško-slavonska - 71,5% Hrvati, 19,2% Srbi; Virovitičko-podravka - 72% Hrvati, 20,9% Srbi; Vukovarsko-srijemska - 68,4% Hrvati, 19,7% Srbi.

Tablica 3: Kretanje broja stanovnika i pokazatelj promjene naselja Istočne Hrvatske 1910.-1991.

Naselja	Broj stanovnika		Pokazatelj promjene
	1910	1991	1991/1910
Bivša općinska središta*	105536	357035	338,3
Ostala gradska naselja**	20969	46631	222,4
Ostala (seoska) naselja	461345	488369	105,9
Ukupno	587850	892035	151,7

* To su: Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Osijek, Požega, Slatina, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županja.

** To su: Darda, Okučani, Staro Petrovo Selo, Kutjevo, Pleternica, Velika, Vrpolje, Đurdenovac, Belišće, Ilok i Borovo.

Izvor: kao tablica 1

Tablica 4: Kretanje broja stanovnika i pokazatelj promjene gradskih naselja Istočne Hrvatske 1910.-1991. godine

Gradska naselja*	Broj stanovnika		Pokazatelj promjene
	1910	1991	1991/1910
BELI MANASTIR n	2447	10146	414,6
DARDA	3080	6751	219,2
NOVA GRADIŠKA	4275	14044	328,5
OKUČANI	942	2267	240,7
STARO PETROVO SELO	2088	2327	111,4
KUTJEVO	1622	2492	153,6
PLETERNICA	1524	3838	251,8
VELIKA	890	2084	234,2
SLAVONSKI BROD	11740	55683	474,3
POŽEGA	5899	21046	356,8
ĐAKOVO	6304	20317	322,3
VRPOLJE	1454	2113	145,3
DONJI MIHOLJAC	4001	6935	173,3
NAŠICE	2439	8235	337,6

Gradska naselja*	Broj stanovnika		Pokazatelj promjene
	1910	1991	1991/1910
ORAHOVICA	2517	4314	171,4
Đurđenovac	1018	3923	385,4
Belišće	1566	7619	486,5
VALPOVO	4134	8205	198,5
SLATINA	3614	11416	315,9
OSIJEK	34014	104761	308
Ilok	4856	6775	139,5
VINKOVCI	10455	35347	338,1
Borovo	1929	6442	334
VUKOVAR	10359	44639	430,9
ŽUPANJA	3338	11947	357,9
UKUPNO	126505	403666	319,1
ISTOČNA HRVATSKA	587850	892035	151,7

* Velikim su slovima označena bivša općinska središta.

Izvor: Korenčić, M. (1979): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, Djela JAZU, knj. 54 Zagreb.

Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

Unutar skupine gradskih naselja postoje određene razlike u dinamici demografskog razvoja. Naime, u analiziranom su razdoblju bivša općinska središta brojem stanovnika rasla bitno jače od ostalih gradskih naselja, zahvaljujući specifičnom položaju i važnosti u sustavu lokalne uprave i samouprave do konca 1992. (naročito u poslijeratnom razdoblju 1948.-1991.). Riječ je, ponajprije, o većim i gospodarstvenim i centralnim funkcijama "bogatijim" naseljima, koja su, stoga, bila značajan činilac prostorne koncentracije naseljenosti. To se najjasnije zrcali u različitom porastu broja stanovnika. Tako su bivša općinska središta od 1910. do 1991. stanovništvom porasla za 238,3%, dok je porast broja stanovnika ostalih gradskih naselja iznosio upola manje - 122,4%.¹⁴ U promatranom su razdoblju najveći rast stanovništva zabilježili: Belišće (386,5%), Slavonski Brod (374,3%) i Vukovar (330,9%), a iznadprosječni porast broja stanovnika još i gradska naselja: Beli Manastir (314,6%), Nova Gradiška (228,5%), Požega (256,8%), Đakovo

(222,3%), Našice (237,6%), Đurđenovac (285,4%), Vinkovci (238,1%), Borovo (234,0%) i Županja (257,9%). Upravo iz činjenice da su gradovi Istočne Hrvatske u ovom stoljeću, a poglavito posljednjih pedesetak godina, imali iznimno dinamičan populacijski razvoj,¹⁵ koji se ogledao u brzim promjenama (rastu) žiteljstva i u promjenama njegovih struktura (biodinamičke, ekonomske, etničke,...) izvire naša znatiželja da pokušamo ustanoviti u kojoj je mjeri snažan urbani rast prostora utjecao na izmjene etničke slike naseljenosti tih naselja, ponajprije u međudodnosu Hrvata i Srba, dvije najbrojnije narodnosne skupine u istočnohrvatskom prostoru.

Jedan od najvažnijih pokazatelja diferenciranih urbanizacijskih tendencija Srba i Hrvata od 1910. do 1991. jest stopa deruralizacije, odnosno smanjenje broja i udjela srpskog i hrvatskog pučanstva u seoskim naseljima Istočne Hrvatske. Godine su 1910. i Hrvati i Srbi bili pretežno seosko stanovništvo u Istočnoj Hrvatskoj. Od 461.345 stanovnika (78,5% pučanstva Istočne Hrvatske) koje je živjelo na selu, Hrvati su činili 54,4%, Srbi 18,7% te ostali (i nepoznato) 26,9%. Važniji je, međutim, podatak da su Hrvati u istočnohrvatskom selu činili 80,8% svih Hrvata, a Srbi čak 86,2% svih Srba Istočne Hrvatske. Izmjene koje su uslijedile do 1991. vrlo su znakovite. Naime, stopa promjene hrvatskog pučanstva u seoskim naseljima je bila 144,2, a srpskog stanovništva 93,5, što znači da je od 1910. do 1991. ukupan broj Hrvata na selu u Istočnoj Hrvatskoj povećan za 44,2%, dok je ukupan broj Srba smanjen za 6,5%. To je dovelo do promjene etničke slike naseljenosti seoskih naselja Istočne Hrvatske, u kojoj su Hrvati povećali udjel sa 54,4% na 74,1%, ili za 36,2%, dok su Srbi imali smanjenje udjela sa 18,7% na 16,5%, ili za čak 11,8%. Svi nam ovi pokazatelji govore o tome da su u promatranom razdoblju Srbi u Istočnoj Hrvatskoj značajno deruralizirali, bitno jače od Hrvata, ali to ne možemo smatrati krunskim dokazom eventualnog zapostavljanja političkog, društvenog i gospodarstvenog položaja Srba na istočnohrvatskom selu, već važnom potvrdom njihove snažne infiltracije u istočno-

14 Istodobno je udjel stanovništva bivših općinskih središta u ukupnom pučanstvu gradskih naselja Istočne Hrvatske porastao sa 83,4% na 88,4%, ili za 6%, dok je udjel stanovništva ostalih gradskih naselja smanjen sa 16,6% na 11,6%, ili za 30,1%. Godine su 1910. bivša općinska središta činila 18% pučanstva Istočne Hrvatske, a 1991. već 40,0%, što je porast od 122,4%. S druge je, pak, strane, udjel stanovništva svih ostalih naselja u ukupnom pučanstvu Istočne Hrvatske smanjen čak za četvrtinu (-26,8%), sa 82% na 60%.

15 Dinamičnost populacijskog razvoja istočnohrvatskih gradova najbolje pokazuje podatak da od 1948. do 1991. svega 9 od 25 gradskih naselja kraja (Darda, Staro Petrovo Selo, Kutjevo, Velika, Vrpolje, Donji Miholjac, Orahovica, Đurđenovac, Ilok) nije udvostručilo broj svojih stanovnika. Najmanji je porast stanovništva imalo Staro Petrovo Selo, svega 1,3%.

hrvatske gradove, poglavito u bivša općinska središta, te posebice u Osijek, makroregionalno središte ovoga dijela Republike Hrvatske. Višak se toga "oslobođenog" srpskog pučanstva sa sela naselio u istočnohrvatskim gradovima, a dio je emigrirao prema Srbiji, slijedeći migracijske tokove koji su u posljednjih pedesetak godina pojedine etničke skupine vodili prema svojim "matičnim" republikama. Potvrda toga leži u činjenici da su Srbi u promatranom razdoblju imali veću stopu rasta od Hrvata u gradovima Istočne Hrvatske, što dokazuje planski i kontinuirani prodor srpskog pučanstva u gradske sredine, sredine političke i gospodarstvene moći i snage.

Prema popisu stanovništva iz 1910., u gradskim je naseljima Istočne Hrvatske živjelo 126.505 stanovnika, ili 21,5% pučanstva kraja. Hrvati su činili nešto manje od polovice žiteljstva (49,8%), Nijemci 22,4%, Mađari 12,2%, Srbi 11,5% te ostali (i nepoznato) 4,1% ukupnog stanovništva (tablica 5). Iz podataka je vidljivo da je iste godine u gradovima zabilježen nešto manji udjel Hrvata, kao i bitno manji udjel Srba negoli u ukupnom stanovništvu kraja (52,9%, odnosno, 17%). S druge su pak strane Nijemci i Mađari bili više zastupljeni u gradovima negoli u ukupnom pučanstvu Istočne Hrvatske (13,5%, odnosno, 11,2%). To potvrđuju i podaci da je 1910. u istočnohrvatskim gradovima živjela tek petina Hrvata (19,2%), odnosno svega desetina Srba kraja (13,8 %), a gotovo četvrtina Mađara (22,2%), odnosno čak trećina Nijemaca Istočne Hrvatske (33,8%), što je posljedica njihove tradicionalne nešto jače zastupljenosti u gradovima. Njemačka se etnička skupina 1910. odlikovala najvišim stupnjem urbaniziranosti u Istočnoj Hrvatskoj. Od 25 istočnohrvatskih gradova 1910. su Hrvati većinu imali u njih 20 (80%), Srbi i Mađari u po dva naselja (16%), a Nijemci u jednom gradskom naselju Istočne Hrvatske (4%).¹⁶ Udjel se Hrvata u "hrvatskim" gradovima kretao od 39,5% (Vukovar) do 94,9% (Velika), udjel Srba u "srpskim" gradovima od 53,6% (Okučani) do 91,8% (Borovo), udjel Mađara u "mađarskim" gradovima od 35,8% (Belišće) do 39,6% (Darda), dok je udjel Nijemaca u jedinom "njemačkom" gradu Istočne Hrvatske 1910. (Beli Manastir) iznosio bitnih 61,1%. Iako su "srpski" gradovi imali veći stupanj narodnosne cjelovitosti od "hrvatskih" gradova, ipak valja ovdje naglasiti da je udjel Hrvata u gradovima sa srpskom većinom (12,9%) bio veći od udjela Srba u gradovima s hrvatskom

16 Gradska naselja s hrvatskom većinom su 1910. bila: Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Požega, Valpovo, Županja, Đurđenovac, Ilok, Kutjevo, Pleternica, Staro Petrovo Selo, Velika, Vrpolje, Osijek, Slatina, Slavonski Brod i Vukovar. Srbi su većinu imali u Borovu i Okučanima, Mađari u Belišću i Dardi, a Nijemci u Belom Manastiru.

većinom stanovništva (9,2%). Dok je udjel Hrvata 1910., primjerice u Okučanima, iznosio čak 38,4%, udjel Srba nije u niti jednom gradu s većinom Hrvata dosegnuo tu razinu - najviši je bio u Novoj Gradiški, tek 21,2%. Čak je i u Vukovaru, gradu koji je 1910. imao hrvatsko-njemačku većinu (Hrvati 39,5%, Nijemci 33,8%), a kojega Srbi svojataju već više desetljeća, srpsko stanovništvo činilo bitno manje od petine njegova pučanstva (15,7%).

Tablica 5: Etnički sastav pučanstva gradskih naselja Istočne Hrvatske 1910.-1991. (u %)

Naselja	Godine	Hrvati	Srbi	Mađari	Nijemci	Ostali i nepoznato
Beli Manastir	1910	0,2	19,5	18,1	61,1	1,1
	1991	32,2	37,2	8,5	0,4	21,7
Donji Miholjac	1910	78,9	0,8	13,1	6,5	0,7
	1991	84,1	7,4	0,7	0,1	7,7
Đakovo	1910	77,6	2,6	3,9	14,1	1,8
	1991	92,5	3,6	0,2	0,1	3,6
Našice	1910	81,4	4,1	6,6	5,5	2,4
	1991	82,8	8,9	0,3	0,1	7,9
Nova Gradiška	1910	59,6	21,2	5,4	5,9	7,9
	1991	72,2	16,1	0,1	0,1	11,5
Orahovica	1910	68,4	17,9	6	6,3	1,4
	1991	69,5	17,9	0,4	0	12,2
Osijek	1910	40,1	9,4	11,9	35,9	2,7
	1991	70,9	15,3	1,3	0,2	12,3
Požega	1910	69,5	8,5	7,6	0,5	13,9
	1991	75,4	14,9	0,1	0,1	9,5
Slatina	1910	41,8	20,4	24	10,3	3,5
	1991	53	37,4	0,2	0,1	9,3
Slavonski Brod	1910	46,5	8,2	24,9	15,2	5,2
	1991	80	8,4	0,1	0,1	11,4
Valpovo	1910	77,3	2,1	4,4	11,5	4,7
	1991	89,5	3,9	0,3	0,1	6,2

Naselja	Godine	Hrvati	Srbi	Mađari	Nijemci	Ostali i nepoznato
Vinkovci	1910	39,9	8,9	15,1	34,3	1,8
	1991	79,5	10,6	0,7	0,1	9,1
Vukovar	1910	39,5	15,7	9,2	33,8	1,8
	1991	47,2	32,3	1,6	0,2	18,7
Županja	1910	75	6,1	4,3	8,9	5,7
	1991	90,7	2,6	0,2	0,1	6,4
Bivša općinska središta	1910	50,4	9,8	12,1	24,4	3,3
	1991	71,7	15,6	1	0,1	11,6
Belišće	1910	25,1	5,9	35,8	29,2	4
	1991	84,7	5,5	0,6	0,2	9
Borovo	1910	0,4	91,8	3	3,9	0,9
	1991	9,4	79,9	0,5	0,1	10,1
Darda	1910	0,4	24,4	39,6	31,5	4,1
	1991	37,5	33,9	9,3	0,5	18,8
Đurđenovac	1910	52,4	7,9	20,7	16,3	2,7
	1991	90,3	3,7	0,2	0,2	5,6
Ilok	1910	56,2	9,3	5,2	11,8	17,5
	1991	62,7	7,1	1,5	0,1	28,6
Kutjevo	1910	83,6	2,4	2,8	7,7	3,5
	1991	94,6	1,4	0	0,3	3,7
Okučani	1910	38,4	53,6	2,8	1	4,2
	1991	12,7	72,4	0	0	14,9
Pleternica	1910	81,6	2	5,8	3,2	7,4
	1991	94,2	2,3	0,1	0	3,4
Staro Petrovo Selo	1910	72,7	8,8	0,7	0,8	17
	1991	87,2	6,5	0	0	6,3
Velika	1910	94,9	1,2	1,7	1,1	1,1
	1991	90,6	3,3	0,1	0,1	5,9
Vrpolje	1910	65,3	6,5	6,8	14,1	7,3
	1991	93,6	1,2	0	0,1	5,1
Ostala gradska naselja	1910	46,8	19,2	12,7	12,9	8,4
	1991	63,3	22,5	1,8	0,2	12,2

Naselja	Godine	Hrvati	Srbi	Mađari	Nijemci	Ostali i nepoznato
Ukupno gradska naselja	1910	49,8	11,5	12,2	22,4	4,1
	1991	70,7	16,4	1,1	0,1	11,7

Izvor: kao tablica 1

Analizirajući narodnosnu cjelovitost, uočavamo da su 1910. etnički najhomogeniji bili "srpski" gradovi (Srba 79,2%, Hrvata 12,9%, Mađara i Nijemaca po 2,9%), potom Beli Manastir s većinom Nijemaca (Nijemci 61,1%, Srbi 19,5%, Mađari 18,1%, Hrvati 0,2%), te "hrvatski" gradovi (Hrvati 53,7%, Nijemci 21,7%, Mađari 11,1%, Srbi 9,2%). "Mađarski" su gradovi 1910. imali najmanje homogen etnički sastav, u kojem su Mađari činili tek nešto više od trećine stanovništva (38,4%), Nijemci važnih 30,8%, Srbi 18,5% te Hrvati 8,3% pučanstva. Valja dalje istaknuti da je u gradovima Istočne Hrvatske s većinom hrvatskog stanovništva živjelo 91,5% ukupnog stanovništva, 73,4% Srba, 84,5% Mađara, 88,5% Nijemaca te čak 98,7% Hrvata istočnohrvatskog prostora. Važno je naglasiti da su u "hrvatskim" gradovima Srbi bili prema broju pripadnika tek četvrta narodnosna skupina - iza hrvatske, njemačke i mađarske. Iako su gradovi Istočne Hrvatske 1910. imali vrlo šarolik etnički sastav pučanstva, kao uostalom i cjelokupan prostor, ipak je hrvatsko stanovništvo činilo gotovo polovicu ukupnog stanovništva. Doduše, valja istaknuti da je većina Hrvata bila izraženija u bivšim općinskim središtima (50,4%) negoli u ostalim gradskim naseljima (46,8%). Iako se udjel Srba u gradovima Istočne Hrvatske kretao oko desetine ukupnog stanovništva (11,5%), ipak je bio bitno manji u bivšim općinskim središtima (9,8%), negoli u ostalim gradovima (čak 19,2%). Mađari su podjednako bili zastupljeni u obje skupine istočnohrvatskih gradova (12,1%, odnosno, 12,7%), dok su Nijemci bitno veći udjel imali u bivšim općinskim središtima (24,4%), a upola manji u ostalim gradskim naseljima Istočne Hrvatske (12,9%).

Promjene u etnodemografskom razvoju istočnohrvatskih gradova od 1910. do 1991. godine značajno su izmijenile njihovu etničku sliku naseljenosti. Burna politička zbivanja povezana s Prvim i Drugim svjetskim ratom diferencirano su djelovala na etnodemografski razvoj istočnohrvatskih gradova. Oni su, s jedne strane, rezultirali različitom jakosti odseljavanja i dose-

ljavanja pripadnika pojedinih narodnosnih skupina, a s druge strane procesima postupne asimilacije nekih od njih. Riječ je, ponajprije, o bitnom porastu broja pripadnika (i udjela u ukupnom stanovništvu) Hrvata i Srba te padu broja i udjela Nijemaca i Mađara. Na taj je način etnički sastav stanovništva gradova Istočne Hrvatske postao homogeniji. Dok su 1910. Hrvati i Srbi činili 61,3% stanovništva, njihov se udjel 1991. već popeo na 87,1%.¹⁷ Koliko je velik bio brojčani rast hrvatskog i srpskog stanovništva, još je veće bilo brojčano smanjenje njemačkog i mađarskog pučanstva. U promatranom su razdoblju Hrvati brojem porasli sa 59.814 na 285.433 pripadnika, ili za 377,2%, Srbi sa 13.777 na 66.155, ili za 380,2%, dok su Mađari brojem pali sa 14.644 na 4.283, ili za 70,8%, a Nijemci sa 26.893 na 601 pripadnika, ili za 97,8%. Hrvati i Srbi su povećali brojnost za pet puta, Mađari smanjili za dvije trećine, a Nijemci su gotovo nestali iz gradova Istočne Hrvatske. Valja istaknuti da je izneseni porast hrvatskog stanovništva u istočnohrvatskim gradovima bitno veći od porasta njihova broja u ukupnom stanovništvu Istočne Hrvatske, koji je od 1910. do 1991. iznosio 108,3%. To govori o visokom stupnju urbanizacije hrvatskog pučanstva istočnohrvatskoga kraja. Međutim, još veću su urbanizaciju u promatranom razdoblju zabilježili Srbi. Naime, dok su od 1910. do 1991. Srbi u ukupnom pučanstvu promatranog prostora imali porast od svega 46,7%, njihov je rast u gradskim naseljima bio čak veći od porasta broja Hrvata (380,2% spram 377,2%). Neosporno su snažne srpske migracijske struje vodile u promatranom razdoblju prema istočnohrvatskim gradovima. Dok je Istočna Hrvatska u cjelini u proteklih osamdesetak godina etnički homogenizirana i kroatizirana, gradovi su doživjeli značajnu infiltraciju Srba, mogli bismo čak govoriti i o njihovoj "srbizaciji". To zorno potvrđuju sljedeći pokazatelji: u promatranom su razdoblju Mađari i Nijemci izgubili većinu stanovništva u sva tri gradska naselja Istočne Hrvatske (Beli Manastir, Belišće, Darda) u kojima su je imali 1910.¹⁸ Broj naselja s većinom Hrvata popeo se na 22, a s većinom Srba na 3 gradska naselja.¹⁹ Iz dva su istočnohrvatska grada Nijemci potpuno nestali (Okučani i Pleternica), a u ostalima su imali sma-

17 Istodobno su Nijemci i Mađari 1910. činili bitnih 34,6%, a 1991. tek 1,2% gradskog stanovništva Istočne Hrvatske.

18 Prema popisu 1991., Beli Manastir je dobio razmjernu većinu Srba, Belišće apsolutnu većinu Hrvata, a Darda razmjernu većinu Hrvata.

19 Godine su 1991. gradovi s većinom Hrvata bili: Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Osijek, Požega, Slatina, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar, Županja, Belišće, Darda, Đurđenovac, Ilok, Kutjevo, Pleternica, Staro Petrovo Selo, Velika i Vrpolje, a s većinom Srba gradovi: Beli Manastir, Bórovo i Okučani.

njenje od 80% (Velika) do 99,3% (Orahovica). U većini gradova Istočne Hrvatske popis je 1991. zabilježio manje od 10 pripadnika njemačke narodnosne skupine. Apsolutno su se najviše zadržali u Osijeku (190 osoba), no i ovdje je smanjenje u odnosu na 1910. bilo znatno (sa 11.269 na 190 pripadnika, ili za 98,3%). Slično njemačkom stanovništvu, od 1910. do 1991. i Mađari su zabilježili značajan brojčani regres u gradovima Istočne Hrvatske. U Starom Petrovom Selu i Kutjevu više nema Mađara (1910. su činili 1,6% ukupnog pučanstva tih naselja). U ostalim se gradovima smanjenje broja Mađara kretalo od 27,3% (Vukovar) do 99% (Vrpolje). Jedino je u Belom Manastiru zabilježeno čak udvostručenje mađarskog stanovništva (porast od 95,3%), tako da je to gradsko naselje, uz Osijek²⁰, postalo naselje s najvećim brojem Mađara među gradovima Istočne Hrvatske.

Iako su Hrvati, u razdoblju od 1910. do 1991. imali veći porast stanovništva u više gradskih naselja (13 naspram 8 naselja²¹), podatak da su Srbi svojim brojem porasli u gradovima s hrvatskom većinom više od Hrvata, jasno potvrđuje našu tezu o izraženijem prodoru Srba u gradove Istočne Hrvatske. Tako su Srbi povećali svoj broj za 5,5 puta, a Hrvati za 4,5 puta. Ako bismo porast broja Hrvata označili sa 100, onda je porast broja Srba iznosio 119,5. Doduše, u gradovima Istočne Hrvatske s većinom Srba porast je Hrvata bio puno veći od porasta srpskog pučanstva, no kako je riječ o razmjerno malom broju stanovnika, to bitno ne utječe na opću tvrdnju o izraženoj "srbizaciji" istočnohrvatskih gradova u proteklih osamdesetak godina.²² Dok su Srbi za 45.487 stanovnika povećali svoj broj u "hrvatskim" gradovima, porast broja Hrvata u "srpskim" gradovima je iznosio svega 3.783 stanovnika, odnosno 12 puta manje. Dakle, nema niti govora o potiskivanju srpskog pučanstva, već naprotiv, o njihovoj snažnoj infiltraciji u istočnohrvatska gradska naselja. Potvrdu za to možemo naći promotrimo li kretanje srpskog

20 Godine je 1991. u Osijeku bilo popisano 1.344 Mađara, što je u odnosu na 1910. smanjenje od 64%.

21 U razdoblju od 1910. do 1991. Hrvati su veći porast broja stanovnika od Srba imali u gradovima: Đurdenovac, Bелиšće, Ilok, Borovo, Županja, Pleternica, Orahovica, Slavonski Brod, Nova Gradiška, Osijek, Vinkovci, Beli Manastir i Darda, dok su Srbi imali veći porast u gradovima: Velika, Požega, Đakovo, Slatina, Vukovar, Donji Miholjac, Našice i Valpovo. U tri istočnohrvatska grada Srbi su u promatranom razdoblju imali smanjenje svojega pučanstva (Staro Petrovo Selo, Kutjevo i Vrpolje), dok su to Hrvati imali u samo jednom istočnohrvatskom gradskom naselju (Okučani).

22 U tri grada Istočne Hrvatske s većinom Srba živjelo je 1991. svega 18.855 stanovnika, odnosno, 4,7% stanovništva svih gradskih naselja kraja. U odnosu na 1910. Hrvati su više negoli udesetostručili svoj broj (sa 370 na 4.153 osobe) dok je porast Srba bio upola manji (sa 2.275 na 10.558 stanovnika). Unatoč toj različitoj dinamici Srbi su zadržali apsolutnu većinu stanovnika u "svojim" gradovima Istočne Hrvatske (Srbi 56%, Hrvati 22%, ostali 22%).

stanovništva po pojedinim gradovima Istočne Hrvatske. Najveći je porast Srba u razdoblju od 1910. do 1991. zabilježen u Donjem Miholjcu (sa 32 na 510 osoba, ili za 1.493,8%), Vukovaru (sa 1.628 na 14.425 osoba, ili za 786,1%), Našicama (sa 90 na 734 osobe, ili za 715,6%), Belom Manastiru (sa 478 na 3.770 osoba, ili za 688,7%), Požezi (sa 499 na 3.130 osoba, ili za 527,3%) i Velikoj (sa 11 na 68 osoba, ili za 518,2%), a najmanji u Iloku (7,6%), Županji (51,7%), Orahovici (82,3%) i Đurđenovcu (82,5%). Tako su 1991. gradovi Istočne Hrvatske s najvećim brojem Srba postali Osijek (15.985) i Vukovar (14.425); godine su 1910. to bili Osijek (2.943) i Borovo (1.770). Posebno je znakovito da su Srbi bitno povećali svoju koncentraciju u manjem broju istočnohrvatskih gradova. Dok su 1910. bili ravnomjernije raspoređeni: u 9 gradova s preko petsto Srba (Okučani, Slatina, Borovo, Vukovar, Slavonski Brod, Nova Gradiška, Osijek, Vinkovci i Darda) živjelo je 79% srpskog pučanstva svih gradskih naselja, 1991. je samo u Osijeku i Vukovaru živjela gotovo polovica (46%) svih Srba gradskih naselja Istočne Hrvatske (ako njima dodamo Srbe iz preostalih 7 naselja, a riječ je o 24.058 žitelja, onda uočavamo da je u svih 9 gradova koji su 1910. imali najveći broj Srba, 1991. živjelo čak 82,3% srpskog pučanstva istočnohrvatskih gradskih naselja). Valja također istaknuti da je u gradovima s hrvatskom većinom bitno porasla koncentracija Srba istočnohrvatskih gradskih naselja. Tako je u njima 1991. živjelo već 84% svih Srba koji su te godine živjeli u gradovima Istočne Hrvatske. To je u odnosu na 1910. porast od 14,4%. Istodobno je koncentracija Srba u "srpskim" gradovima smanjena za 3%. To pokazuje da je u "hrvatskim" gradovima živjelo pet puta više Srba negoli u gradovima s većinskim srpskim pučanstvom. Znakovito je, pak, s druge strane, da je u gradovima s većinom Srba koncentriran sve veći broj Hrvata istočnohrvatskih gradskih naselja (1,5%), iako i dalje vrijedi spoznaja da Hrvati najvećma žive u "svojim" gradovima (98,5%). U promatranom je razdoblju najveći porast Hrvata zabilježen u Belom Manastiru (sa 6 na 3.262 stanovnika, ili za točno 544 puta), Dardi (sa 15 na 2.532 stanovnika, ili za 169 puta), Borovu (sa 8 na 604 stanovnika, ili za 75 puta) i Belišću (sa 393 na 6.454 stanovnika, ili za 17,5 puta). Najmanji su porast hrvatskog stanovništva zabilježili Staro Petrovo Selo (33,7%), Kutjevo (73,8%), Ilok (55,8%), Donji Miholjac (84,6%) i Orahovica (85,4%).

Te su se promjene bitno odrazile na dinamiku udjela pojedinih etničkih skupina gradskih naselja Istočne Hrvatske (tablica 6). Dok su udjeli Hrvata i Srba u istočnohrvatskim gradovima od 1910. do 1991. porasli za 42%, odnosno 42,6%, udjeli mađarskog i njemačkog stanovništva su bitno smanjeni (za

91%, odnosno, 99,6%). Tako je udjel Hrvata u gradovima Istočne Hrvatske 1991. povećan na 70,7%, a udjel Srba na 16,4%, dok je udjel Mađara smanjen na 1,1%, a udjel Nijemaca na neznatnih 0,1%. Međutim, između bivših općinskih središta i ostalih gradskih naselja postoje određene razlike. U bivšim su općinskim središtima Srbi zabilježili veći porast udjela (59,2%) od Hrvata (42,3%), dok je u ostalim gradskim naseljima Istočne Hrvatske bilo obrnuto (Hrvati 35,3%, Srbi 17,2%). To neupitno pokazuje da su bivša općinska središta, zbog svojih političkih i gospodarstvenih prednosti u odnosu na ostale gradove istočnohrvatskog prostora, bila iznimno privlačna Srbima, koji su ih u ovom stoljeću u velikoj mjeri napučili. Za razliku od 1910., kada je udjel srpskog stanovništva nešto veći bio samo u Novoj Gradiški (21,2%) i Slatini (20,4%), no i u njima je jedva prelazio petinu ukupne populacije tih naselja, 1991. je udjel Srba već premašio trećinu ukupnog pučanstva u Belom Manastiru (37,2%) i Slatini (37,4%), a približio se u Vukovaru (32,3%). Unatoč tomu Hrvati su ne samo zadržali, već i povećali svoju većinu pučanstva u svim bivšim općinskim središtima u kojima su je imali i 1910. Tako je porast hrvatske većine iznosio u Donjem Miholjcu 6,6%, Đakovu 19,2%, Našicama 1,7%, Novoj Gradiški 21,1%, Orahovici 1,6%, Osijeku 76,8%, Požegi 8,5%, Slatini 26,8%, Slavonskom Brodu 72%, Valpovu 15,8%, Vinkovcima 99,2%, Vukovaru 19,5% i Županji 20,9%. U odnosu na Hrvate, Srbi su veći porast udjela imali u Donjem Miholjcu (725%), Đakovu (38,5%), Našicama (117,1%), Požegi (75,3%), Slatini (83,3%), Valpovu (85,7%) i Vukovaru (105,7%), a manji u Osijeku (62,8%), Slavonskom Brodu (2,4%) i Vinkovcima (19,1%). Smanjenje udjela srpsko je stanovništvo imalo u Novoj Gradiški (za 24,1 %) i Županji (57,4 %), dok je u Orahovici udjel Srba ostao isti (17,9%). Valja naglasiti da je naročito od šezdesetih godina ovoga stoljeća pojačano useljavanje Srba u istočnohrvatske gradove, poglavito bivša općinska središta, što je ponajprije posljedica politike zapošljavanja općinskih vlasti. Općine u kojima je zabilježen nešto veći udjel Srba (primjerice: Beli Manastir, Slatina, Vukovar) obično su i politički bile u njihovim rukama, što je omogućilo diskriminaciju u zapošljavanju, pa su i ta općinska središta imala bitan porast broja i udjela Srba, mnogo veći od porasta broja i udjela Hrvata. Osobito je znakovit primjer Vukovara. U njemu je 1910. od ukupnog broja stanovnika bilo 39,5% Hrvata, 33,8% Nijemaca, 15,7% Srba, 9,2% Mađara te 1,8% ostalih i nepoznato. Dakle, Srbi su s manje od petine populacije bili tek treća po brojnosti etnička skupina u gradu. Zahvaljujući masovnom iseljavanju Mađara nakon Prvoga svjetskog rata i gotovo potpunoj eliminaciji Nijemaca po svršetku Drugoga svjetskog rata, te naseljavanjima tijekom agrarnih koloni-

zacija, odnosno gospodarstvenih migracija nakon 1950., etnička je slika Vukovara do 1991. bitno izmijenjena. Udjel Mađara je smanjen na svega 1,6%, a Nijemaca na neznatnih 0,2%. Zahvaljujući snažnoj industrijalizaciji i velikoj potražnji za radnom snagom (naročito u gumarskoj, obućarskoj i tekstilnoj industriji), Vukovar je postao odredištem brojnih kolonizacijskih struja, najvećma iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine, koje su dijelom bile i etnički (srpski) usmjerene, pa su Srbi u gradu udvostručili svoj udjel (sa 15,7% na 32,3%), dok je porast udjela hrvatskog pučanstva bio bitno manji (19,4%). Rezultat je to novoga snažnog usmjeravanja velikosrpske politike prema Vukovaru kao najvažnijem urbanom središtu hrvatskog Podunavlja. U tom je smislu Kombinat gume i obuće "Borovo" odigrao osobito važnu ulogu u procesu demografske, etničke, gospodarstvene i kulturne srbizacije grada i njegove okolice (Karaman, 1994b). Unatoč tome, u Vukovaru su većinu stanovništva i 1991. zadržali Hrvati (47,2%), Srba je bilo za četvrtinu manje (32,3%), a ostalog stanovništva oko petine ukupnog pučanstva grada (20,5%). Ipak je hrvatsko stanovništvo Vukovara uspjelo odoljeti snažnoj "srbizaciji", planski vođenoj tijekom više desetljeća.

Tablica 6: Pokazatelj promjene udjela etničkih skupina gradskih naselja Istočne Hrvatske 1910.-1991. godine (1910=100)

Etnička pripadnost gradska naselja	Bivša općinska središta	Ostala gradska naselja	Ukupno
Hrvati	142,3	135,3	142
Srbi	159,2	117,2	142,6
Mađari	8,3	14,2	9
Nijemci	0,4	1,6	0,4
Ostali i nepoznato	351,5	145,2	285,4

Izvor: tablica 5

Tablica 7: Gradska naselja Istočne Hrvatske s najvećim i najmanjim udjelom Hrvata i Srba 1910. i 1991. godine (u %)

Naselja s najvećim udjelom Hrvata i Srba				
1910	VELIKA		BOROVO	
	Hrvati 94,9	Srbi 1,2	Hrvati 0,4	Srbi 91,8
1991	KUTJEVO		BOROVO	
	Hrvati 94,6	Srbi 1,4	Hrvati 9,4	Srbi 79,9
Naselja s najmanjim udjelom Hrvata i Srba				
1910	BELI MANASTIR		DONJI MIHOLJAC	
	Hrvati 0,2	Srbi 19,5	Hrvati 78,9	Srbi 0,8
1991	BOROVO		VRPOLJE	
	Hrvati 9,4	Srbi 79,9	Hrvati 93,6	Srbi 1,2

Izvor: tablica 5

Zaključak

Provedena raščlamba razvoja etničke strukture pučanstva gradskih naselja Istočne Hrvatske pokazala nam je ponajprije to da su od 1910. do 1991. promjene u etničkom sastavu gradova bile vrlo dinamične, najuže povezane s iseljeničko-useljeničkim gibanjima, političko-teritorijalnim zbivanjima i promjenama te društveno-gospodarstvenim razvojem prostora. Dok je navedeno pozitivno utjecalo na brojčani razvoj nekih etničkih skupina, ponajprije hrvatske i srpske, na druge je imalo izrazito negativan utjecaj. Tipičan je primjer njemačke i mađarske narodnosne skupine, koje su gotovo nestale iz istočnohrvatskih gradova. S druge su strane Hrvati i Srbi bitno povećali broj

pripadnika i svoj udjel u ukupnom pučanstvu gradskih naselja Istočne Hrvatske. Iako je stopa urbanizacije Srba u Istočnoj Hrvatskoj veća od stope urbanizacije hrvatskog stanovništva, gradovi su ne samo zadržali, već i učvrstili hrvatsku etničku većinu (1910., Hrvati 49,8%, Srbi 11,5%, ostali 38,7%; 1991., Hrvati 70,7%, Srbi 16,4%, ostali 12,9%). Jasno izražena deagrarizacija i deruralizacija Srba u Istočnoj Hrvatskoj nije isključivo odraz njihova izumiranja ili pak potiskivanja, pače, posljedica je njihove jače i masovnije infiltracije u gradska naselja kraja.

LITERATURA

GEIGER, V. (1991). "Nijemci u Hrvatskoj", *Migracijske teme*, Zagreb, god. 7, br. 3-4, str. 319-333.

GEIGER, V. (1997). *Nestanak folksdojčera*. Zagreb: Nova stvarnost.

HORVAT, V. (1942). *Suvremene nutarnje seobe i kretanja Hrvata*. Zagreb.

KARAMAN, I. (1994a). "Promjene nacionalne strukture pod utjecajem dvaju svjetskih ratova", u: *Vukovar - vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Zagreb: dr. Feletar, str. 311-326.

KARAMAN, I. (1994b). "Razvoj međunacionalnih odnosa vukovarskog stanovništva 1945/1948.-1991.", u: *Vukovar-vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Zagreb: dr. Feletar, str. 388-403.

LAUŠIĆ, A. (1989). "Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918-1948.", *Migracijske teme*, Zagreb, god. 5, br. 1, str. 27-42.

MATICKA, M. (1990). *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*. Zagreb: Školska knjiga.

NEJAŠMIĆ, I. (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus.

VRBOŠIĆ, J. (1997). "Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata", *Društvena istraživanja*, god. 6, br. 28-29, str. 311-326.

VRESK, M. (1988). "Neka obilježja urbanizacije Istočne Hrvatske", *Geografski glasnik*, god. 50, str. 33-44.

VRESK, M. (1996). "Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske", u: *Zbornik radova Prvog hrvatskog geografskog kongresa*, Zagreb, str. 66-73.

ŽIVIĆ, D. (1995a). "Promjene u dinamici stanovništva Istočne Hrvatske 1948.-1991.", *Geografski glasnik*, god. 57, str. 71-92.

ŽIVIĆ, D. (1995b). "Temeljne značajke razvoja narodnosne strukture Istočne Hrvatske", *Geografski horizont*, br. 1, str. 15-29.

IZVORI

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921., Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Sarajevo, 1932.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948., Knjiga 9, Stanovništvo po narodnosti, SZS, Beograd, 1954.

Korenčić, M. (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb.

Popis stanovništva 1931., Preliminarni rezultati, SZS, Beograd, 1937.

Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Demografske prilike i zgrade za stanovanje, Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

Nepszamlalasa, 1910. evi, Budapest, 1912.

Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

Statistički ljetopis Hrvatske 1997., DZSRH, Zagreb, 1997.

Dražen Živić

THE CHANGES OF POPULATION ETHNIC STRUCTURE OF URBAN SETTLEMENTS IN EASTERN CROATIA BETWEEN 1910 AND 1991

SUMMARY

The paper deals with the changes of ethnic population of Eastern Croatia and Eastern Croatian towns in the 1910-1991 period. The number and share of Croats, Serbs, Germans and Hungarians in the observed period has been specially analysed. The influence of historical-political events as well as of the processes of deruralisation and urbanisation on shaping contemporary ethnic population picture of urban settlements of Eastern Croatia has been critically examined. The analysis shows a trend of ethnic homogenisation (Croatisation) of the total and urban population of Eastern Croatian territory but a trend of intensified infiltration of Serbs in the towns in Eastern Croatia as well. In spite of expressed "Serbisation", the towns of the examined territory between 1910 and 1991 have not only kept, but also increased their Croatian ethnic majority (in 1991 Croats 70.7%, Serbs 16.4%, the others and unknown 12.9%).

KEY WORDS: Eastern Croatia, towns, Croats, Serbs, Germans, Hungarians